

Radmila PAVLÍČKOVÁ

Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*

Abstract: *Diary records made by Tobias Anton Seeman, Hofmeister of Count Franz Anton Sporck and his son-in-law, Franz Karl Swéerts-Sporck, preserved from 1726–1747, with little intervals, contain, inter alia, records of the lords' and the writer's ailments and their treatment. The analyses of Seeman's references to sick bodies have led to the hypothesis that recording such information was caused by the need to compile a practical manual detailing the symptoms of diseases and their progress for the author and his master to use for a more exact recapitulation of their health condition in consultations with physicians.*

Key words: *Tobias Anton Seeman – Franz Anton Sporck – illness – medical treatment – diary*

Zápisky o nemocech a jejich léčbě se objevují v denících Tobiáše Antonína Seemana¹ poměrně často a tvoří – společně se zmínkami o počasí – doprovod ke každodennímu popisu programu panstva. Seeman komentuje zdraví svých pánů, Františka Antonína a po jeho smrti v roce 1738 jeho zetě Františka Karla Sweerts-Sporcka, zdraví, resp. nemoci své a výjimečně rovněž nemoci a léčbu jiných úředníků a služebníků, případně zcela cizích osob.

Intenzita i kvalita záznamů o nemocech a léčbě se v průběhu dvaceti jedna let, pro něž jsou deníky v téměř kompletní řadě dochovány, velmi radikálně mění, a to z několika důvodů. Tím nejdůležitějším je změna vrchnosti v roce 1738, v důsledku níž se radikálně mění tematický okruh denních zápisů v závislosti na jiném životním stylu nového panstva, odlišném vztahu hofmistra k Šporkovým dědicům a nových úkolech, jimiž byl Seeman od té doby pověřen.² Péče o zdraví panstva odtud evidentně nespádala do Seemanovy kompetence a toto téma sice nemizí, nicméně má výrazně odlišný charakter. Zatímco zmínky o zdravotním stavu Anny Kateřiny, dcery Františka Antonína Šporcka, zcela absentují a o jeho zeti Františku Karlovi jsou střídme a mimoděčné, daleko větší

* Studie vznikla s podporou grantu GA ČR č. 404/09/0970 *Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století*.

1 Informace o T. A. Seemanovi a jeho denících viz úvodní text Jiřího Kubeše a Vítězslava Prchala.

2 Obšírně k tomuto předělu, jenž se výrazně odráží v Seemanových denících, viz příspěvky Vítězslava Prchala a Veroniky Čapkové v tomto čísle *Theatra historiae*.

pozornost věnuje ve čtyřicátých letech Seeman sám sobě, nepochybně rovněž proto, že s přibývajícím věkem se začaly ozývat četné neduhy.

Bude proto užitečné rozčlenit studii do tří částí, v nichž samostatně pojednám o tom, jakým způsobem reflektuje Seeman nemoci a léčbu 1) Františka Antonína Šporcka, 2) jeho dědiců Františka Karla Sweerst-Sporcka a Anny Kateřiny a nakonec 3) vlastní neduhy. V centru příspěvku stojí jednak Seeman, nejprve v roli úředníka popisujícího nemoci své vrchnosti a poté v roli nemocného (krankes Ich), a jednak cizí a vlastní nemocné tělo a formy, jakými o nich autor referuje. Byť se nemohu zcela vyhnout pokusu o „diagnózu“, tedy popisu neduhů, jež trápily naše aktéry, je nutno předeslat, že „lékařská zpráva“ není základním cílem, spíše prostředkem k zodpovězení poněkud jinak položených dalších otázek.

Především mne bude zajímat, jakým způsobem Seeman coby laik o zdravotních potížích píše: Jak popisuje neduhy, jaké typy informací o nich zaznamenává, pomocí jakého slovníku tak činí, zda a jak reflektuje i prožívání nemocného, jeho subjektivní pocity a samozřejmě jak popisuje subjektivní zkušenost s nemocí a sebezpozorování. Analýza toho, jak Seeman referuje o „nemocných tělech“, vlastním a cizích, bude nakonec využita k úvaze o důvodech zachycování nemoci v úředních denních zápiscích a k objasnění další funkce Seemanova deníku.

V české historiografii bylo zatím toto téma pro raněnovověké bádání spíše naznačeno, než otevřeno, a historikové se nejčastěji pokoušeli na základě dostupných pramenů osobní povahy, zpravidla korespondence, identifikovat nemoci svého hlavního hrdiny.³ Metodologicky nejinspirativnější je nepochybně dosud studie Tomáše Knoze o zdraví a nemocích Karla staršího ze Žerotína z roku 1997⁴ a kapitola v nejnovější monografii Lucie Storchové věnovaná genderování podagry coby „humanistické choroby“, zdůrazňující diskursivní prestrukturaci zkušenosti historických aktérů.⁵

Výzkum nemoci z hlediska toho, jak ji reflektují sami nemocní, tedy z „patientské perspektivy“ (Patientengeschichte), patří k etablovaným směrům bádání. Historikové, ať už jakékoli specializace, se při takovém přístupu zabývají nikoli nemocí nahlíženou a popisovanou akademicky vzdělaným lékařem v odborných traktátech nebo lékařských zprá-

3 Typickým příkladem z poslední doby např. Jan ŠTĚPÁN, „Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství“. *Nemoci biskupa Stanislava Pavlovského Pavlovic*, in: Ondřej Jakubec (ed.), Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku, Olomouc 2009, s. 82–85.

4 Tomáš KNOZ, „...S pomocí Boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla st. ze Žerotína*, Acta Mus. Moraviae, Sci. soc., 82, 1997, s. 183–199.

5 Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011, s. 323–342.

vách, nýbrž zakoušenou nemocným a reflektovanou v písemnostech osobní povahy,⁶ zejména v korespondenci a jejím specifickém typu v podobě dopisů pacientů lékařům (Patientenbriefe).⁷ Do centra pozornosti se tak dostala individuální zkušenost s nemocí, subjektivní vnímání a vyhodnocování prožitků v nejrůznějších typech pramenů osobní povahy a textová reprezentace nemoci a bolesti.

Z metodologického hlediska se zejména historicko-antropologicky orientované výzkumy vyrovnávají s otázkou vztahu mezi zkušeností a diskursem. Zjednodušeně řečeno, zda je možno z pramenů rekonstruovat autentickou prožívanou zkušenost (Erfahrung), nebo zda je její dobový popis především efektem diskursů a jazykové konstrukce. Tím nemá být většinou popřena ani tělesnost historických aktérů, ani skutečnost, že na svém těle zakoušejí skutečné zážitky (Erlebnis). Spíše jde o jemné nalezení hranice, „*zda a kde je zkušenost v textech uchopitelná*“.⁸ Prameny osobní povahy již nejsou bezproblémově považovány za „autentické“ a „bezprostřední“ a historikové zvažují, jak je způsob psaní o primárních tělesných zkušenostech, jakými jsou narození, nemoci, umírání či smrt, ovlivňován vědomostmi pisatele, pravidly textového žánru, dobově kodifikovanými způsoby vyjadřování a dobovými (křesťanským, medicinským aj.) diskursy jako normativními souhrny toho, co je k danému tématu v dané době vyslovitelné, správné a relevantní, a je tedy považováno za pravdivé a důležité.⁹

František Antonín Špork

„*Kvůli špatnému počasí se Jeho Excellence cítila špatně a zůstala ležet v posteli.*“

„*V 10 hodin byla celebrována mše svatá, pak se Jeho Excellence pustila do dopisů. Kvůli churavosti ovšem strávila celý den po mši svaté v pokoji a odpoledne v posteli.*“¹⁰

6 Roy PORTER, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, Theory and Society 14, 1985, č. 2, s. 175–198; Gudrun PILLER, *Private Körper. Spuren des Leibs in Selbstzeugnissen des 18. Jahrhunderts*, Köln – Weimar – Wien 2007; v české historii medicíny sympaticky Karel Černý, když konstatuje, že „*při našem hledání klíče k výkladu jevů spojených se zdravím a nemocí v minulosti potřebujeme spíše sociologii nebo antropologii, ale nikoli moderní medicínu*“, viz Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*, Dějiny věd a techniky 41, 2008, č. 3, s. 145–154.

7 Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2003; Martin DINGES – Vincent BARRAS (Hg.), *Krankheit in Briefen im deutschen und französischen Sprachraum. 17. – 21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007.

8 Tamtéž, s. 12.

9 Martin DINGES, *Schmerzerfahrung und Männlichkeit. Der russische Gutssitzer und Offizier Andrej Bolotow (1738–1795)*, Medizin, Gesellschaft und Geschichte 15, 1996, s. 55–78, zejm. s. 55.

10 Knihovna Národní kulturní památky Hospital Kuks (dále jen Knihovna NKP Kuks), inv. č. 6982 (1. 12. 1735), 6978 (1. 5. 1731).

Pro období dlouhého a pozoruhodného života Františka Antonína Šporka (9. března 1662 – 30. března 1738) se dochovaly deníky z posledních let jeho života. Nejstarší z roku 1726, nejmladší z roku 1737, s mezerami v letech 1728, 1736 a k naší škodě z roku 1738, v němž Špork krátce po oslavě svých 76. narozenin umírá. V průběhu dochovaných deseti let se frekvence zápisů o zdravotním stavu „*Jeho Excellence*“, jak Seeman Františka Antonína důsledně nazývá, různí. Ve druhé polovině dvacátých let (deníky 1726, 1727, 1729) se zápisy o Šporkově zdraví prakticky nevyskytují, nebo jen velmi sporadicky. Deník roku 1726 zahajuje v půlce dubna lakonický zápis o tom, že po tříměsíční nemoci zemřela Františka Apolonie, Šporkova choť, a téhož dne v poledne jej, Seemanna, učinil Špork svým hofmistrem. Ani deník z roku 1729 neobsahuje žádný zápis komentující zdravotní stav hraběte. Oba tyto deníky se ovšem nedochovaly v originále, známe je jen díky opisům Tomáše Halíka a nemůžeme tedy vyloučit, že nepostupoval selektivně a informace o churavostech Františka Antonína Šporka považoval za natolik marginální, badatelsky nevyužitelné či v kontextu dobového velebení Šporkovy osobnosti a díla za nereprezentativní, že je do svých opisů prostě nezahrnul.

Daleko věrohodnější je proto pro posouzení zdraví Františka Antonína Šporka ve dvacátých letech nově objevený autograf z roku 1727. Byť je deník doveden pouze k měsíci srpnu a nepokrývá tak celý rok, je nesmírně zajímavý tím, že zachycuje Šporkův několikaměsíční pobyt ve Vídni.¹¹ I vzhledem k náročnosti této výpravy bude užitečné podívat se na to, co v jejím průběhu Seeman o zdravotním stavu svého pána píše. Až po měsíci stráveném na cestě a ve Vídni (18. dubna Špork se svým doprovodem vyjel z Kuksu a 24. dubna dorazil do Vídně) Seeman zaznamenává 19. května večer jakousi krátkodobou nevolnost,¹² kdy se Špork necítil dobře kvůli změně počasí, nicméně již v 9 hodin ráno odjíždí do Laxenburgu a odpoledne absolvuje audienci u císaře. Ze 7. června pochází informace, že Špork kvůli přijímání bližší nespecifikované medicíny odřiká oběd u Eleonory Schwarzenberkové z Lobkovic, a nakonec je tu zápis z 12. června, kdy Špork v noci přijímal projímadlo, a „*proto zůstal celý den doma*“ a ani následujícího dne dopoledne nikam kvůli „*churavosti*“ („*Unpäßligkeit*“) nevyjel. Ovšem již odpoledne „*projel Lichtensteinem, prohlédl si zámek, kde dal správce Jeho Excelenci napít vína, jež mělo 37 let a pocházelo z keře starého 1600 let*“. Ještě 16. června zaznamenává Seeman, že hrabě absolvoval klášter, ovšem již v 11 hodin vyráží za dvorem do Laxenburgu. O dva dny později měl dopoledne a odpoledne kvůli malátnosti („*Mattigkeit*“) odpočívat, nicméně v 5 hodin

11 Samostatně o této cestě viz příspěvek Jiřího Kubeše v tomto čísle *Theatra historiae*.

12 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender zu Ehren deß h. Wenceslai, Fürsten und Martyrer, Patrons deß Königreichs Böhheim, beschrieben durch Christian Joachim von Chotieschau, etc. auf das 1727 Jahr...*, soukromá sbírka Stephana Sweerts-Sporcka ve Wolfpassingu, Rakousko (dále citováno jen jako soukromá sbírka 1), zápis z 19. 5. 1727. Ze stejného zdroje pocházejí i všechny následující citace vázící se k vídeňskému pobytu.

odpoledne si vyjel na projížďku. Čili, za celou dobu pobytu Seeman učinil jen několik drobných poznámek o jakýchsi krátkých churavostech, slabostech či malátnostech, jednou zachytil projímání a jednou klystýr. Jinak je – v této chvíli již pětadesátiletý hrabě – naprosto fit a zvládá náročný společenský program a zpravidla je celý den „v terénu“, u dvora či na vyjíždkách po okolí, a Seeman eviduje jeho návraty zpravidla až ve večerních hodinách.

Velmi podobný obrázek o zdravotní kondici Františka Antonína podávají i deníky ze začátku třicátých let. V roce 1730 se začínají objevovat v některých měsících v průměru jeden až dva zápisy, zpravidla informující o tom, že Jeho Excellence se necítila dobře a zůstala celý den doma, nebo že užívala nějaký lék či kyselku. Poprvé je v tomto roce, a to k 6. lednu 1730, zachycen katar, ze zápisu je ovšem zřejmé, že se v této chvíli již jednalo o dlouhodobější problém („*V noci Jeho Excelenci opět zesílil katar a znovu se zvětšil...*“).¹³ V červenci a srpnu hrabě absolvoval ve svých lázních – ovšem v rámci jinak bohatého kulturního programu plného ohňostrojí, komedií a lovů – ozdravnou kúru spočívající v častých koupelích a popíjení kyselky, nikoli však místního kukského pramene, nýbrž dovážené z maďarského Egeru a hessenského Schwalbachu („*egrische sauerbrunne*“, „*schwalbacher sauerbrunne*“).¹⁴

Radikální zlom v zápisech nastává v roce 1731. Jednak se zápisy množí – jen v březnu zachytil Seeman sedmkrát churavost (malátnost), přičemž charakteristické je, že zmiňuje vliv nedobrého zdravotního stavu na Šporkův program: „...*Jeho Excellence zůstala kvůli churavosti do dvou hodin v posteli a celý den strávila v pokoji. [...] Jeho Excellence zůstala kvůli churavosti a vzrůstající se slabosti celý den doma. [...] V 10 hodin byla celebrována mše svatá, pak se Jeho Excellence pustila do dopisů. Kvůli churavosti ovšem strávila celý den po mši svaté v pokoji a odpoledne v posteli.*“¹⁵ Za druhé, k dosud běžným a Seemanem blíže nespecifikovaným „*churavostem*“ a „*malátnostem*“, se přidávají konkrétně definované obtíže, a to plicní katar (v červnu a červenci) a hemoroidy (v říjnu). S tím za třetí souvisí, že Seeman začíná evidovat Šporkovy konzultace s lékaři („...*po mši svaté Jeho Excellence hovořila s doktorem Czaskem skoro tři hodiny o svém stále se držícím těžkém kataru a rýmě...*“)¹⁶ a čilé povolávání lékařů z Prahy, zejména kvůli hemoroidům („...*ráno kolem šesté poslala Jeho Excellence komorníka do Prahy za doktorem a lazebníkem kvůli svému stále přetrvávajícímu špatnému stavu hemeroidů*“).¹⁷ Za čtvrté Seeman detailně vypisuje, ze-

13 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender ... auf das 1730 Jahr*, soukromá sbírka Radmily Pavlíčkové a Vítězslava Prchala (dále citováno jen jako soukromá sbírka 2), zápis z 6. 1. 1730.

14 Tamtéž (3. 8., 7. 8. 1730).

15 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (28. 3., 29. 3., 1. 5. 1731).

16 Tamtéž (8. 7. 1731).

17 Tamtéž (16. 10. 1731).

jména v podzimních měsících, jaké léčebné zákroky Špork absolvoval (pouštění žilou, přikládání pijavic, klystýry), a poprvé popisuje rovněž léky a bylinné směsi, které lékaři Šporkovi naordinovali: Vedle egerské kyselky, již Špork popíjel již dříve, zachycuje Seeman bylinný recept na přípravu klystýru, čaj z arniky s tinkturou z rebarbory, blíže nespecifikovanou průduškovou tinkturu do ranního čaje a také tzv. manu, šťávu z jasanu zimnáře (zvaného též jasan manový), která je zdrojem cukru (manový cukr, manit, manitol) s projímavým účinkem. A konečně za páté, ze zápisů je zřejmé, že Šporkovy nemoci poprvé silně ovlivňovaly jindy čilý letní program dvora, a to natolik, že hrabě odpočíval, neúčastnil se komedií a nemohl trávit celé dny, jak by dosud zvyklý, na vyjíždkách, přičemž občasné pokusy projet se po okolí mohly skončit zhoršením jeho stavu („...do poledne odpočívala Jeho Excellence kvůli kataru celou dobu v posteli, odpoledne se Jeho Excellence projela do horní zahrady, odtud přes oboru zpět domů, načež se večer kvůli vdechovanému studenému vzduchu cítila zase hůře.“).¹⁸

V následujících letech se frekvence zápisů věnovaných zdraví zvyšuje, protože k tradiční churavosti, mdlobě, plicnímu kataru, hemoroidům a zažívacím problémům přibýly chirurgické zákroky, jejichž komplikace a hojení pak zaměstnávaly Seemanovu pozornost prakticky do konce Šporkova života. K prvnímu zákroku došlo v květnu 1735: 24. května přijel Špork do Prahy, kde jej bezprostředně po jeho příjezdu navštívili dva členové řádu milosrdných bratrů, Leo a Maurus, aby si prohlédli „*nohu Jeho Excellence a položili náplast ke změkčení nehtu*“. Druhého dne v 8 hodin ráno pak „*nehet za velkých bolestí vyřízli a obvázáli*“ a s převazy pokračovali do 27. května, kdy hrabě odpoledne odjel z Prahy.¹⁹ V listopadu téhož roku pak tentýž milosrdný bratr Leo musel zákrok, tentokrát na Lysé, kam za hrabětem na několik dnů přijel, opakovat²⁰ a v prosinci téhož roku se Šporkovi na levé noze v oblasti třísel objevil hnisavý vřed: „*Když jsem ráno [10. 12.] přišel k Jeho Excelenci, shledal jsem, že se mu na tlusté levé noze pod klínem vyrazil velký hnisavý vřed ... V šest hodin večer přijeli bratr Leo s bratrem Maurusem z Prahy, kteří se spolu radili o stavu Jeho Excellence.*“²¹ Zatímco Leo zůstal u Šporka, aby mu přikládal náplasti a obvazy, Maurus se po dvou dnech vrátil do Prahy. Již po dalších dvou dnech, 14. prosince, ovšem ošetřující kněz seznal, že bude muset vřed otevřít, ovšem netroufal si na to sám, a proto nechal opět do Prahy poslat pro bratra Mauruse. Zatímco do Prahy putovali sloužící, aby přivezli Mauruse a k operaci potřebné věci, seznal večer téhož dne bratr Leo, že stav pacienta se natolik zhoršil („...Večer, když bratr Leo Jeho Excelenci převazoval, ukázalo se ve vředu již několik dírek, z nichž vycházela ven řídká hmota...“), že bude muset k zákroku

18 Tamtéž (28. 6. 1731).

19 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (24.-27. 5. 1735).

20 Tamtéž (9.-12. 11. 1735).

21 Tamtéž (10. 12. 1735), následující citáty se vztahují rovněž k prosinci 1735.

přistoupit i za stávajících podmínek okamžitě. Druhého dne, když se situace ukázala být ještě horší, vřed otevřel, „což ve jménu Božím zahájil a šťastně dokončil“. Večer (již zbytečně) přijel bratr Maurus, druhého dne asistoval při převazech a třetího dne se zase vrátil do Prahy. Celou dramatickou situaci Seeman popisuje nadměru detailně a prakticky denně, vývoji stavu věnuje v prosinci celkem 23 zápisů.

Při psaní posledního zápisu tohoto roku dne 31. prosince prokázal Seeman svou neomylnou schopnost stručně, ba lakonicky, v každém případě mimoděk, zrekapitulovat uplynulý rok: „Dnes v sobotu si vzala Jeho Excellence od bratra Lea 9 pilulí, z čehož třikrát vyzvracela mnoho žluči a jedenáctkrát zvracela, z čehož byla Jeho Excellence velmi vysílená, též celý den nesnědla nic než trochu polévky, čímž se dnes rok 1735 s Bohem skončil.“²² Další peripetie při hojení vředu na levé noze bohužel, vzhledem k absenci deníku z následujícího roku, neznáme.

Deník z roku 1737, který je posledním dochovaným deníkem z období života Františka Antonína Šporka, nás však nenechává na pochybách, že Špork byl čím dál tím více sužován vracejícími se neduhy. Operovaný nehet na levé noze se znovu ozýval a po opakovaném chirurgickém zákroku bylo nutno jej denně převazovat (Seeman tomu věnuje v lednu dvanáct, v únoru a v březnu po jedenácti zápisech), současně se zhoršovaly zažívací problémy. František Antonín Špork absolvoval často klystýry, užíval čaje a tinktury na projímání a vyvolání dávení, v listopadu Seeman dokonce zaznamenává velké Šporkovo nechutenství, doprovázené celkovou malátností a bolestmi hlavy a končetin. Zápisy z listopadu a prosince poměrně detailně popisují projevy nemocí a snahu ošetřujících zmírnit nepříjemné stavy. K 28. a 29. listopadu si Seeman souhrnně poznamenal, že „v těchto dvou dnech se Jeho Excellence stále držela churavost a celé týdny skoro nic nejedl. Dnes v pátek odpoledne podal bratr Maurus Jeho Excelenci něco ke zvracení, načež Jeho Excellence brzy silně zvracela, pak do 11 hodin v noci měla průjem.“²³ Následujícího dne si Seeman povzbudivě zaznamenal, že Jeho Excellence „vypozorovala, že jí při jejím nynějším nemocném stavu velmi dobře slouží kostnické víno, zahřívá žaludek a nezpůsobuje horkost krve a končetin.“²⁴ Dobré účinky alkoholu pak evidentně inspirovaly bratra Mauruse k tomu, aby hraběti prozradil a taky prakticky ukázal, že dovede z vína vyrobit „velmi silný a křišťálově čistý špiritus“. Špork mu pak nejen povolil postavit si „destilační kamna“, ale dal mu také láhev tokajského vína, z něhož bratr Maurus získal „žejdlík špiritusu“.²⁵ V prosinci se ovšem k tíživým zažívacím neduhům přidal silný průduškový katar a Seeman zdraví svého pána věnoval v průběhu měsíce celkem osmnáct poznámek. Zápisy

22 Tamtéž (31. 12. 1735).

23 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (29. 11. 1737).

24 Tamtéž (30. 11. 1737).

25 Tamtéž (1. – 3. 12. 1737).

končí poměrně pozitivním konstatováním, že „*dnes [31. 12.] polevil mocný kašel*“.²⁶ Tři měsíce na to František Antonín Šporck umírá ve věku jen nedávno oslavených sedmdesáti šesti let. Pro rok 1738 je ovšem Seemanův deník, jak již bylo řečeno, nezvěstný.

Nové panstvo: Anna Kateřina a František Karel Sweerts-Sporck

„...*dnes se zase nic nestalo, než že se milostivé panstvo drželo kvůli churavosti celý den doma.*“²⁷

Již bylo řečeno, že po Šporckově smrti nepatřila péče o zdraví, resp. nemoci panstva do Seemanových kompetencí. Jednoznačně to vysvítá z charakteru zápisků. Pokud do této chvíle Seeman ani jediným zápisem nekomentoval zdravotní stav dědiců Františka Antonína, nyní tak činí spíše mimoděk a teprve ve chvíli, kdy tento nějakým způsobem ovlivňuje výkon jeho úřadu. Za celých devět let (1739–1747), pro něž se dochovaly jeho zápisky, se dotknul zdravotního stavu svého pána pouze dvacet čtyři krát, vůbec poprvé až po třech letech, v květnu 1742. Annu Kateřinu pak zcela ignoruje; v podstatě jediným zápisem, v němž se jmenovitě hovoří o dceři Františka Antonína Šporcka, je záznam z března 1744 o pouštění žilou. Tehdy přijel dvakrát (10. – 11. a 16. 3.) na sweerts-sporckovský dvůr lazebník z Doks a zájemcům, které Seeman pečlivě vypočítává, pouštěl žilou: Mezi jedenácti adepty byla i „*její milost milostivá hraběnka*“, jíž lazebník pustil žilou 16. března v 9 hodin na noze.²⁸

Nepřímým důvodem pro absenci zápisů o zdraví je nepochybně také to, že kroky nového panstva a Seemana se častěji rozcházejí, Seeman pobývá více než dříve na jiných místech než Sweerts-Sporckové a pak zapisuje nikoli aktivity hraběte a jeho paní, nýbrž svůj denní program. Když se jejich „*kroky*“ potkají, může Seeman při popisu společného programu připojit informaci o stavu hraběte, jako v říjnu 1742, kdy šibický dvůr postihl dobytčí mor a společně objížděli škody: „*Dopoledne si jeho milost milostivý pán nechal pouštět žilou, odpoledne jsem jel s jeho milostí milostivým pánem do Šibic a Kostomlat, v Šibicích padly dvě poslední švýcarské jalovice a býk, a tedy z nich nic nezůstalo. Na cestě zpět jsme prohlédli kostomlatský hovězí dobytek a rybník Vašek u Šnepova.*“²⁹ Druhým příznačným důvodem záznamu o zdraví panstva je „*nuda*“, jak napovídá výše v podtitulu

26 Tamtéž (31. 12. 1737).

27 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (9. 4. 1743).

28 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6990 (10., 11., 16. 3. 1744). Podobně (jako kolektivní událost) je zachyceno preventivní pouštění žilou např. v korespondenci biskupa Stanislava Pavlovského, viz J. ŠTĚPÁN, „*Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství*“, s. 85.

29 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6987 (17. 10. 1742).

citovaný záznam z 9. dubna 1743. Třetím důvodem byly zcela mimořádné okolnosti, jako například holdování Marii Terezií v květnu 1743: Seeman měl zjistit, zda se hrabě může z holdování omluvit ze zdravotních důvodů. Dle dobrozdání nejvyššího kancléře hraběte Filipa Kinského by musel napsat memoriál královně, předložit potvrzení lékaře a vystavit nějakému kavalírovi hraběcího stavu plnou moc, aby mohl složit hold v zastoupení. Procedura se patrně zdála Sweerts-Sporckovi natolik komplikovaná, že 9. května přijel z Nového Berštejna do Prahy a o dva dny později, 11. května, složil hold. V následujících dnech ovšem využil svůj pobyt v Praze k tomu, aby se sešel s milosrdnými bratry a konzultoval s nimi svůj stav a nakonec, když se mu vyrazila po těle, rukou i nohou jakási vyrážka (Seeman píše, že „znovu“ a že ještě nikdy nebyla „tak silná“), zahájil v Praze u milosrdných bratrů léčebnou kúru spočívající v užívání pilulí, které měly dle Seemana již prvního dne „dobrý účinek“.³⁰

V každém případě se o nemocech Františka Karla, natož pak Anny Kateřiny, ze Seemanova deníku nedozvídáme vlastně nic podstatného. Hofmistr většinou eviduje pouštění žilou, přijímání nějakého léku nebo obecně „churavost“ a ze zápisů je evidentní, že tak činí zcela nahodile a bez zájmu zachytit detaily léčby či průběh choroby.

Tobiáš Antonín Seeman

„V noci jsem vytrpěl velké bolesti kvůli kamenu a hemoroidům, celý den jsem zůstal doma a v posteli.“³¹

Pokud Seeman v éře Sweerts-Sporcků nevěnuje téměř žádnou pozornost zdraví a nemocem panstva, o to více plní řádky deníků popisem svých vlastních a zdá se, že stále tíživějších neduhů.

Do roku 1740 jsou záznamy naprosto výjimečné, objevují se jednou, dvakrát do roka, zpravidla se jedná o osamocené informace o potížích s hemoroidy a přikládání pijavic (na přelomu října a listopadu 1731),³² bolestech v krku (6. března 1732),³³ vyspravení vykotlaného zubu (28. června 1735) a užívání jakýchsi pilulek (leden a únor 1735),³⁴ aniž by však Seeman specifikoval, k čemu měly sloužit. V květnu 1737 poprvé popisuje kúru

30 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (7. 5. – 8. 6. 1743).

31 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6985 (19. 9. 1740).

32 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978.

33 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979.

34 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982.

spočívající v dvanáctidenním užívání Becherových pilulek („*becherianische pillen*“),³⁵ kterou pak s oblibou opakuje téměř každoročně.

Jednoznačně nejdetailnějším popisem vlastního nemocného těla je v této době hojení pokousané nohy v únoru a březnu roku 1730. 12. února toho roku jel Seeman spolu se sekretářem a správcem k faráři v Choustníkově Hradišti, „*kde jsem měl neštěstí, že mě ve světnici pokousal velmi silně a nebezpečně na pravé noze velký pes Mustafa*“.³⁶ Přes okamžitě přikládání obkladů a péči ranhojiče se Seemanův stav horšil, neustále si v deníku stěžuje na bolesti v místě otoku, kvůli nimž nemůže spát, a horečku. 21. a 22. února poprvé zaznamenává, že zůstal celý den ležet, „*opět jsem musel zůstat celý den ležet v posteli, nemohu na nohu stoupnout, nebo učinit jediný krok*“.³⁷ Následujícího dne s nadějí poznamenává, že ranhojič posypal celou nohu „*žlutým práškem, který má nohu vysušit a odejmout horkost*“.³⁸ Nicméně od 21. února až do 12. března Seeman musel ležet v posteli, teprve tehdy „*jsem poprvé vstal z postele a po mši svaté poprvé šel opět k Jeho Excelenci*“.³⁹

Je nutno ještě jednou zdůraznit, že se jedná o jediný souvislejší detailní popis Seemanovy nemoci a nemohoucnosti v éře Františka Antonína Šporka. Podobně detailní zápisy vlastních fyzických trápení a strádání jsou pak charakteristické až pro čtyřicátá léta. Ještě v roce 1740 si Seeman ojedinele stěžuje pouze na kameny a hemoroidy, nicméně zápisy tohoto roku jsou dosud velmi skromné, nejčastěji zmiňuje pouštění žilou nebo léčebnou kúru pomocí Becherových pilulek. S počátkem roku 1741 se ovšem přihlásil, vedle pokračujících problémů s hemoroidy, těžký plicní katar, provázený silnými bolestmi zad. Seeman popisuje (jen v únoru celkem osmi poměrně detailními zápisy) své nechutenství a malátnost a způsob léčby. V půlce dubna si stěžuje, že jeho potíže neustávají a že kromě kataru a žaludečních problémů se ohlásila dna. Jedná se o vůbec první zápisy (celkem jedenáct v dubnu), v nichž Seeman popisuje dnavý záchvat a způsoby zmírňování krutých bolestí. Právě dna se nakonec jeví ze všech neduhů, jež Seeman reflektuje, jako nejtěživější pro svou bolestivost a vliv na jeho hybnost. Ani květen ovšem nepřinesl Seemanovi v jeho tělesném strádání úlevu; „*podagra*“ se sice „*stále zlepšuje, silný kašel a hleny ale neustávají, též ztracená chuť k jídlu se nevrací*“.⁴⁰ Celkem patnáct květnových

35 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (6. – 8. 5. 1737). Pilulae balsamice Becheri čili Becherovy pilulky se užívaly při potížích se žaludkem. Své jméno dostaly podle Johanna Joachima Bechera (1635–1682). Za identifikaci a další informace děkuji Václavu Ruskovi a Janu Babicovi.

36 Soukromá sbírka 2 (12. 2. 1730).

37 Tamtéž (21. – 22. 2. 1730).

38 Tamtéž (23. 2. 1730).

39 Tamtéž (12. 3. 1730).

40 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (1. 5. 1741).

zápisů končí neveselým konstatováním, že „večer opět začala velmi silně podagra na mé pravé noze, takže jsem celou noc musel strávit v bolestech beze spánku“.⁴¹

V dalších letech se již Seemanův chorobopis významně neobohacuje: Stěžuje si na katar, hemoroidy a zejména na dnu, eviduje pouštění žilou, projímání a přikládání pijavic, popisuje léčbu (tinkury, prášky, pilule, bylinné čaje)⁴² a zejména pečlivě vypisuje dvanáctidenní léčebné kúry spočívající v ranním a večerním užívání Becherových pilulí.⁴³

Typická je pro zápisy v dalších letech často se vracějící dna, která postihuje pravou nohu (chodidlo) a ruku a která způsobuje kratší, ale spíše delší Seemanovu nepohyblivost, nebo dokonce neschopnost psát. Hofmistr pak buď pečlivě vypisuje, ve který dnech musel ležet v posteli („Bolesti se velmi rozmnožily, musel jsem celý den zůstat v posteli“)⁴⁴ a kdy krátce vstal, aby došel k tabuli nebo na mši („Bylo mi trochu lépe, poslouchal jsem tedy v kapli mši svatou“),⁴⁵ nebo – což je mimochodem pro jeho styl psaní spíše výjimečné – použije souhrnný zápis, v němž lakonicky konstatuje, že „večer [22. 4. 1744] na mne udeřila silně podagra a vrhla mne do postele. Kde jsem musel setrvat až do 2. května“.⁴⁶ Již 9. května si ovšem stěžuje, že dna tentokrát zasáhla kromě nohy též pravou ruku, způsobuje mu velké bolesti, přičemž ruka je oteklá a prsty nemůže hýbat, ani je narovnat. Je proto jen logické, že další zápis vznikl až o třináct dnů později a Seeman v něm líčí, že 10. května „byla má ruka opět přepadena zase silnějšími dnavými bolestmi, takže jsem až do 22. května nemohl nic psát“.⁴⁷ Záchvaty dny, při nichž se Seeman nemohl věnovat své práci, jej nepochybně sužovaly fyzicky, ale též diskvalifikovaly profesně. I to naznačuje ve svých poznámkách, když v červnu 1747 líčí, jak hrabě Sweerst-Sporck společně s moravským purkrabím hraběte Harracha z kunvaldského panství si vyjeli společně s dalšími do kostomlatského, zbožského a šibického dvora, „a všude si prohlédli hospodářství, já musel trávit čas v posteli“.⁴⁸ Dodejme pouze, že již za časů Františka Antonína Šporka patřilo doprovázení hostů po atrakcích panství, ať už areálu v Kuksu nebo v Lysé, k Seemanovým povinnostem, jež si, troufám si říct nikoli bez pýchy, zaznamenával spolu se jmenovitými výčty významných hostů, jimž měl tu čest ukázat okolí rezidencí. Po Šporkově smrti se sice cíl těchto reprezentativních výprav změnil, když směřovaly nikoli k sochám, altánům a poustevnám, nýbrž do hospodářských dvorů a polí, kde se Sweerts-Sporck před návštěv-

41 Tamtéž (26. 5. 1741).

42 „Kvůli svému stále pokračujícímu kataru musím ještě ráno a večer pokračovat s pitím prsního čaje a přijímáním tinktury na čištění krve.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6987 (15. 12. 1742).

43 Tamtéž (3. – 13. 4. 1742).

44 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (5. 1. 1743).

45 Tamtéž (13. 1. 1743).

46 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6990 (22. 4. 1744).

47 Tamtéž (22. 5. 1744).

48 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (9. 6. 1747).

níky pyšnil svými hospodářskými úspěchy a inovacemi, nadále se jich však účastnil Seeman z titulu hraběcího hofmistra. Běžné obhlídky panství, hospodaření dvorů a stavu polí patřily k jeho běžným úkolům, často je vykonával sám, nebo doprovázel Františka Karla Sweerts-Sporcka.

Nemocná těla v Seemanových denících

V předchozích třech podkapitolách jsme chronologicky sledovali, jaké choroby panstva a sebe sama autor zapisuje. Smyslem následujících řádků bude zodpovědět na otázku, jakým způsobem o nemocech a tělech Seeman referuje a proč činí právě takto. Předdeslat musíme, že z následující analýzy zcela vypadávají Sweerts-Sporckové, u nichž jsme již konstatovali naprostou nahodilost občasných Seemanových zmínek o zdraví a nemocech a kromě tohoto zjištění (a vzhledem k němu) je již nelze využít k zodpovídání dalších otázek.

Při troše zjednodušení bychom Seemanovy zápisy mohli rozdělit do dvou skupin. Tu první tvoří jakési churavosti a nemohoucnosti, označované v originále většinou pojmem „*Unpäßlichkeit*“, o níž Seeman nepíše nic dalšího: „*Kvůli špatnému počasí se Jeho Excellence cítila velmi churavě a zůstala celý den v posteli.*“⁴⁹ Nejčastěji ji dává do souvislosti se špatným počasím a zachycuje vliv na aktivitu nemocného, který zůstává doma, případně přímo v posteli.⁵⁰ Druhou skupinu zápisů tvoří popisy jednoznačných akutních stavů, u nichž Seeman vyjadřuje konkrétní symptomy nebo diagnózu: Katar, průjem, bolesti v krku, dna, zánětlivý vřed apod. V tomto případě je naopak poměrně detailní a popisuje tělesné projevy nemoci a její léčbu.

Zásadní otázkou, kterou je třeba zodpovědět, je, do jaké míry systematicky (nebo naopak nahodile) si Seemann informace o zdravotním stavu Františka Antonína Šporcka a sebe samého zaznamenával. Z některých zápisů je explicitně zřejmé, že Seeman si poprvé nemoc zaznamenal ve chvíli, kdy vstoupila do kritické fáze – již velmi znepříjemňovala život a ovlivnila nebo přímo narušila denní program pacienta, jeho samozřejmé zvyklosti a životní tempo. V případě hraběte jsou to ty stavy, kdy Šporck, jindy velmi čilý až „neposedný“, byl nucen, jak píše Seeman, „zůstat celý den doma“. Tento rys vynikne zvláště v kontextu jiných denních záznamů v době, kdy byl Šporck zdravý a fit a kdy každé-

49 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (I. 12. 1735).

50 Podobně vysvětluje pojem Hubert Steinke, když uvádí, že se používal pro označení situace, v níž kvůli nemoci došlo k omezení, stížení nebo narušení každodenního života. Hubert STEINKE, *Krankheit im Kontext. Familien-, Gelehrten- und Patientenbriefe im 18. Jahrhundert*, in: M. Dinges – V. Barras (Hg.), *Krankheit in Briefen*, s. 35-44, zejm. s. 38.

ho dne vyjížděl do okolí na krátké i delší výjezdy: Tehdy hofmistr systematicky zachycuje, kdy, kam, v jakém kočáře a s kým jel a kterým kratochvílím se na své vyjízdě věnoval (lov, hon, rybolov, oběd v přírodě apod.). V případě, že zůstal doma, nebo dokonce musel ležet v posteli, bylo to v rámci jeho každodenního vyžití relativně neobvyklé, nebo alespoň z hlediska Františka Antonína Šporka nežádoucí, a Seeman si zaznamenává důvod takového atypického denního programu – a tím bylo nejčastěji počasí nebo churavost.

Podobně je tomu v případě vlastních chorob, byť je až zarážející, jak mizivě si všímá svých neduhů v denících v době života Františka Antonína, a jak intenzivní pozorování zapisuje ve čtyřicátých letech. Otázkou, kterou si proto nutně musíme položit, je, zda deníky před rokem 1738 skutečně reflektují Seemanovo zdraví, či zda na své neduhy a jejich popisy neměl – v rámci intenzivní péče o nemocného pána a v rámci podrobných zápisů o jeho stavu – čas nebo prostor. Domnívám se, že klíčem k zodpovězení této otázky je konec zimy roku 1730, kdy Seeman ležel v posteli s pokousanou nohou. Již bylo řečeno, že tehdy mnoho dnů proležel sužován bolestmi, horečkou a zimnicí a své stavy i léčbu si téměř denně zapisoval, přičemž jako jedna z nejdůležitějších se zdá být informace o tom, zda je schopen pohybu, či zda musí setrvávat v důsledku ochromené nohy posteli. Míra jeho zneschopnění v těchto několika týdnech je velmi podobná té, již konstatuje při dnevních záchvatech ve čtyřicátých letech, a je pravděpodobné, že kdyby těmito obtížemi trpěl již dříve, zapsal by si je – podobně, jako tak učinil v době hojení pokousané nohy.

Domnívám se proto, že Seeman ve svých denících zachycuje poměrně věrně zdravotní stav svůj i hraběte, nebo alespoň ty jeho projevy, které považoval za zaznamenáníhodné. Otázku můžeme rovněž otočit a položit ji z perspektivy historicko-antropologického zkoumání dějin těla a dějin nemocného těla a při vědomí toho, že „zdraví“ a „nemoc“ jsou historicky proměnlivé kategorie: Co považoval Seeman za nemoc? Je evidentní, že až takové zhoršení stavu, který jej nebo hraběte zneschopnil a oni mu museli (neradi) přizpůsobit svou aktivitu. Příznaky projevující se do té doby nejsou v deníku zachyceny, je zachycen až tento hraniční stav, krize upoutávající na lůžko. Například 17. dubna 1741, v době kdy za celý předchozí měsíc nevěnuje Seeman svému zdraví sebemenší poznámku, si запиše: „...*má churavost pokračuje, nemohu, jako již mnoho dnů, nic jíst ani spát.*“⁵¹

Další významnou otázkou je, jakým způsobem Seeman neduhy popisuje, jaké typy informací o nich vybírá k zaznamenání, zda reflektuje i prožívání nemocného a jeho subjektivní pocity.

Schopnost pozorování sebe sama a způsoblost verbální formulace symptomů nemoci, ať už v ústní nebo písemné podobě, patřila v raném novověku k důležité dovednosti ur-

51 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (17. 4. 1741).

čitých intelektuálních a sociálních vrstev a tvořila součást běžné šlechtické korespondence a lze se domnívat, že i konverzace. Zejména v 16. až 18. století bylo běžné, že se nemocní obraceli písemně na proslulé lékaře, kterým v dopise vyložili příznaky svých neduhů, jejich historii a vývoj, a hledali u nich dobrozdání a radu ohledně léčby.⁵² V zájmu nemocného bylo popsat svůj stav natolik detailně a přesvědčivě, aby vzdálený lékař, aniž by autora dopisu viděl a měl možnost prohlédnout, byl s to dobrat se k diagnóze a nabídnout účinnou léčbu. To vyžadovalo nejen dlouhodobá sebezpozorování, ale také jejich adekvátní laický verbální popis, srozumitelný vzdálenému odborníkovi.

Ze Seemanových poznámek jednoznačně vyplývá, že sám František Antonín Špork byl s to zvládat i několikahodinové konzultace svého stavu s lékařem,⁵³ že pečlivě zkoumal účinky léků, jídla, nápojů a pohybu na své tělo⁵⁴ a také že bylo v Seemanově kompetenci vést ústní, ale také písemné konzultace s lékařem o Šporkově stavu. Seemanovi vzhledem k těmto hojným korespondenčním i osobním stykům zůstaly cenné kontakty na „Šporkovy“ pražské lékaře a ošetřovatele, zejména z okruhu milosrdných bratrů, a i po jeho smrti jejich služeb intenzivně využíval. Nechal si od nich z Prahy zasílat léky („*Psal jsem panu bratru Maurusovi do Prahy o zaslání becheriánských pilulí na dvanáctidenní užívání.*“),⁵⁵ a když pobýval v Praze, často si zaznamenává, že je kontaktoval, navštívil a nechal si předepisovat medicínu („*Pak jsem šel k milosrdným bratrům, abych si vzal od lékárníka medicínu.*“).⁵⁶

Nicméně, pokud bychom v Seemanových denních zápiscích očekávali tyto podrobné popisy výživných detailů na úrovni obsáhlého dopisu nebo několikahodinové odborné konzultace, byli bychom samozřejmě zklamáni. Seeman je – tak jako je to v případě tohoto typu pramene běžné – úsečný, věcný a stručný.

Již bylo řečeno, že za prvé identifikuje symptomy nemoci, případně hovoří obecně o churavosti. Za druhé, popisuje léčbu, včetně užívaných medikamentů a procedur, a její účinky: „*Odpoledne kolem tří hodin doktor Gelhausen s lazebníkem Leopoldem Jeho Excelenci přiložili 4 pijavice na hemoroidy, které měly značný účinek, takže by se mělo brzy*

52 Michael STOLBERG, *Patientenbriefe und vormoderne Medikalkultur*, in: M. Dinges – V. Barras (Hg.), *Krankheit in Briefen*, s. 23-33; Wilfried HEINICKE, *Zimmermann als Arzt der Fürstin Louise von Anhalt-Dessau. Die medizinhistorische Bedeutung der Korrespondenz*, in: Hans-Peter Schramm (Hg.), *Johann Georg Zimmermann, königlich großbritannischer Leibarzt (1728–1795)*, Wiesbaden 1998, s. 61–73.

53 „*Po mši svaté Jeho Excellence hovořila od 10 do 12 hodin s doktorem Czaskem. Jeho Excellence nechala doktoru Czaskemu přečíst dopis, který mi napsal doktor Gelhausen z Prahy o stavu Jeho Excellence, jako též o užívání kyselky a účinnosti Karlových Varů.*“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (27. 4. 1732).

54 „*...kvůli malátnosti ovšem Jeho Excellence celý den ležela. Jeho Excellence přitom vyzpozovala, že jí při jejím nynějším nemocném stavu velmi dobře slouží kostnické víno, zahřívá žaludek a nezpůsobuje horkost krve a končetin.*“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (30. 11. 1737).

55 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6985 (30. 9. 1740).

56 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (28. 5. 1747).

*ukázat zlepšení slabosti.*⁵⁷ Za třetí, jmenovitě hovoří o lékařích, ranhojičích a ošetřovatelích, jejichž služeb Špork i on sám využívají. Za čtvrté, zachycuje způsob, jak Špork kontaktuje lékaře a jakým způsobem s nimi vede konzultace svého stavu: Lékaři za ním jezdí z Prahy, byť by si jen měli na vlastní oči prohlédnout jeho stav a posoudit další léčbu, sám zajíždí do Prahy, někdy i speciálně podstoupit lékařský zákrok, v případě zajížděk do Prahy vyhledává lékaře, aby s nimi svůj stav probral, a samozřejmě s nimi vede čilou korespondenci.

Za páté, popisuje vliv na denní program a fyzickou aktivitu nemocného, přičemž se projevuje Seemanova extrémní citlivost vůči evidenci času. Seeman zpravidla člení průběh dne na ráno, dopoledne, odpoledne, případně večer a někdy též noc, a pečlivě zaznamenává, v které části dne k čemu (z hlediska stavu pacienta) došlo,⁵⁸ kdy byl proveden určitý lékařský výkon,⁵⁹ v kolik hodin byl užit nějaký lék, projímadlo, podán klystýr nebo vypita minerální voda,⁶⁰ se stejnou precizností zaznamenává trvání určitých nepříjemných stavů (celou noc, celý den) nebo počátek a konec určitých obtíží,⁶¹ průběh léčebných kúr,⁶² včetně množství (například krve odsáté pijavicemi)⁶³ a průběh chirurgických a jiných zákroků a jejich účinky a hojení.⁶⁴ S tím úzce, za šesté, souvisí přesná identifikace místa na těle, které bolí nebo na němž je vykonáván zákrok.⁶⁵

Přestože Seeman poskytuje většinou poměrně detailní informace o nemoci, jejich projevech a léčbě, lze shrnout, že záznamy zcela odpovídají charakteru jeho jiných strohých úřednických zápisů: Nejedná se o retrospektivní vyprávění, ale každodenní výstižné, for-

57 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6980 (24. 1. 1733).

58 „V noci Jeho Excelence kvůli studenému pití a včerejšímu prochladnutí v altaně dostala velký průjem a kvůli chladu nemohla vyjít, nebo jen s velkými bolestmi, moč, pročež dopoledne užívala různé zateplující prostředky, odpoledne vzala koupel.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (24. 5. 1732).

59 „Ráno v 9 hodin lazebník Leopold v přítomnosti doktora Kniehebandela pouštěli žilou na levé paži.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (26. 10. 1731).

60 „Ráno vypila Jeho Excelence jednu lahev egerské kyselky. V 10 hodin odjela Jeho Excelence do Jiřic...“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (10. 10. 1731).

61 „2. tohoto [2. 1. 1732] dopoledne Jeho Excelence do 10 hodin odpočívala a kvůli silnému průjmu se cítila churavě.“ V následujících dnech Seeman zaznamenává, že stav pokračuje a Špork leží posteli, aby 6. 1. zapsal: „V 10 hodin Jeho Excelence poprvé vstala z postele, v 11 hodin poslouchala mši svatou.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (2. – 6. 1. 1732).

62 „Dnes ráno [6. 5. 1737] jsem začal užívat Becherovy pilule na 12 dnů, ráno se bere v čaji 6 a večer před usnutím opět šest pilulí v pivu.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (6. 5. 1737).

63 „Po převazu si Jeho Excelence nechala nasadit dvě pijavice, které vysály 4 loty krve.“ „Večer Jeho Excelence opět zvracela, potom měla třikrát silný průjem a do židle šlo z Jeho Excelence hodně vody.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (25. 2., 17. 3. 1737).

64 „Odpoledne kolem tří hodin doktor Gelhaufen s lazebníkem Leopoldem Jeho Excelenci přiložili 4 pijavice na hemoroidy, které měly značný účinek, takže by se mělo brzy ukázat zlepšení slabosti.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6980 (24. 1. 1733).

65 „Ráno v 9 hodin lazebník Leopold v přítomnosti doktora Kniehebandela pouštěli žilou na levé paži.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (26. 10. 1731).

mulačně úsporné, deskriptivní, technokratické zprávy o délce jedné dvou vět. Překvapující je v tomto kontextu naprostá absence dvou témat: Jednak chybí jakékoli odkazy na akademický lékařský diskurs, jednak emoční angažovanost pisatele.

Můžeme předpokládat, že během mnoha let ve službě Františka Antonína Šporka byl Seeman zběhlý v mnoha oblastech týkajících se praktického purgování, vycházející z humorální patologie, hippokratovského učení o čtyřech tělesných šťávách a nutnosti jejich čištění prostřednictvím pouštění žilou, příkládání pijavic či užívání projímadel a dávidel. Znal účinky pití minerálních vod a detailní recepty obsažené v denících, např. na přípravu projímadla, naznačují, že je byl s to sám připravit a především aplikovat. Intenzita registrace výdajů tělesných šťáv (pocením počínaje, přes pouštění žilou, močením, projímáním a zvracením konče) i kvalitativní vyhodnocování těchto procesů naznačují, že Seemann byl – stejně jako jeho současníci – zaujat problematikou tělesných tekutin a šťáv, jejich konzistencí či množství.⁶⁶ „*Po převazu si Jeho Excellence nechala nasadit dvě pijavice, které vysály 4 loty krve. [...] Večer Jeho Excellence opět zvracela, potom měla třikrát silný průjem a do židle šlo z Jeho Excellence hodně vody. [...] Ráno vzala Jeho Excellence projímaný nápoj od bratra Mauruse, načež se čtyři krát silně projmula.*“⁶⁷ Charakter stolice a zejména pak moči patřil k nejdůležitějším diagnostickým indikátorům,⁶⁸ přesto v denících Seemann nedává realizované, běžné praktické procedury a pozorování množství nebo kvality vyšlých tělních tekutin do souvislosti s odborným medicínským diskursem. Vždy pouze suše konstatuje podání klystýru či pouštění žilou, nikdy neodkazuje na důvody takového konání (čištění krve, výměna zkažených šťáv, suchost, vlhkost a jejich rovnováha a harmonie atd.). Ani jeho pozorování symptomů nejsou terminologicky založena na humorální teorii a lexikálně k ní neodkazují. Výzkum recepce diskursu učenecké elity v autobiografických textech přitom svědčí o relativně širokém rozšíření dobově platných představ v prostředí laiků a v 18. století též o poměrně silné a rychlé asimilaci módních medicínských názorů, jakými byly například názory na nervová onemocnění a senzibilitu.⁶⁹ Není důvodu domnívat se, že tyto běžné rozšířené dobové představy o lidském těle nebyly součástí myšlenkového světa pisatele našich deníků, spíše je třeba spekulovat o tom, že tato rovina informací pro něj a jeho potřeby nebyla zaznamenáníhodná. Jedinou výjimkou, kdy dává najevo svou znalost dobových dietetických doporučení a představ, jsou zápisky o čerstvém vzduchu a pohybu. Tehdy dává explicitně do souvislosti ur-

66 Ulinka RUBBLACK, *Erzählungen vom Geblüt und Herzen. Zu einer Historischen Anthropologie des frühneuzeitlichen Körpers*, *Historische Anthropologie* 9, 2001, Heft 2, s. 214–232, zejm. s. 214.

67 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (25. 2., 17. 3., 22. 8. 1737).

68 David TOMÍČEK, *K diagnostice v česky psaných lékařských sbornících 15. a 16. století*, *Dějiny věd a techniky* 41, 2008, č. 3, s. 155–172.

69 M. STOLBERG, *Patientenbriefe*, zejm. s. 30–32.

čitou aktivitu s jejím vlivem na zdraví. Například 28. dubna 1732 si poznamenal, že se jel hrabě v 10 hodin projet, aby měl pohyb a dostal chuť k jídlu, při červencovém pobytu v Praze téhož roku několikrát zapsal, že se jel Špork ráno kolem sedmé projíždět hodinu k Invalidovně, aby v horkých dnech načerpal čerstvý vzduch.⁷⁰ Tělesný pohyb a čerstvý vzduch byly, společně s vhodným jídlem, pitím a správným ovládním afektů, považovány v dobových dietetikách za zdroje zdraví a byly všeobecně známy vzdělaným laikům.⁷¹

Druhým tématem, jež lze při srovnání s jinými prameny osobní povahy v Seemanově případě „postrádat“, jsou emotivní líčení bolestivých utrpení a případně jejich transcendentální ukotvení v Boží vůli. V případě popisů nemocí Františka Antonína Šporka dokonce až na výjimky absentuje zmínka o vytrpěných bolestech. Přitom je evidentní, že hrabě byl, jak jsme již viděli, v posledních letech svého života velmi nemocen a jeho nejruznější neduhy jej upoutávaly často i na delší dobu na lůžko. Nemoci, kterými trpěl, jej limitovaly nejen společensky (nemohl se věnovat urozeným návštěvám, které za ním přijížděly, a ležel), ale musely mu nutně způsobovat poměrně silné bolesti a nepříjemné stavy. Seeman je u nemocí svého pána konstatuje zcela výjimečně, pouze čtyřikrát, z čehož se tři zápisy týkají chirurgického zákroku na levé noze v prosinci 1735: „*Bratr Leo pokračoval jako dosud u Jeho Excelence s čistěním vzniklých ran, pokládáním flastrů, obkladů a náplastí, přičemž Jeho Excelence musela při převazování vytrpět velké bolesti.*“⁷²

V případě vlastních nemocí je Seeman poněkud sdělnější. Daleko více se sleduje a reflektuje, je ochoten podrobněji popisovat zakoušení nemoci a její vliv na kvalitu života, chuť k jídlu, na spánek, nebo taky informovat o bolestech: Tak například 16. února 1741 si poznamenal, že mu bylo špatně kvůli kataru a hemoroidům, a proto mu zítra přijde Josef „*Parzisko*“ (Pařízek?), patrně lyský lékař či lékárník, nasadit pijavice: „*V 9 hodin mi Parzisko aplikoval pijavice, ale bez výsledku, neboť se zakousla jen jedna jediná a málo vytáhla, rovněž mé bolesti zad nepolevily. V poledne jsem neměl žádnou chuť k jídlu, ani jsem nemohl pít pivo, které mi připadalo příliš silné a hořké.*“⁷³ V následujících dnech Seeman pokračuje, detailně popisuje nejen fyzické obtíže (bolesti zad, katar, bolesti na hrudníku) a způsob jejich léčby (otec František, lékárník z kláštera augustiniánů, mu posílá jakýsi čaj a prášek, který Seeman užívá před spaním a který má potící a projímavé účinky, při neustupujících problémech jej osobně navštíví a dá mu „*pilule*“ užívané před usnutím), ale také doprovodné neduhy („*žádná chuť k jídlu*“, „*celý den jsem byl velmi malátný, neměl jsem chuť k jídlu*“). Nakonec se Seeman 23. února vrátil k pijavicím, „*které se opět nechťely zakousnout a následně neučinily žádný efekt*“. Dalšího dne, po mši a troše petrželové

70 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (28. 4., 29. 7., 31. 7., 2. 8. 1732).

71 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 59–60.

72 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (18. – 20. 12. 1735).

73 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (17. 2. 1741).

polévky, přišel Parzisko znovu, tentokrát v doprovodu otce Františka, augustiniánského lékárníka, aby mu na pravé noze pustili žilou. Procedura Seemana evidentně povzbudila, takže si v návaznosti na to zapsal: „*Poprvé jsem opět šel k jídlu*“, kteroužto informaci, naznačující zvrát ve vývoji zdravotního stavu, zakončil devítidenní sérii zápisů.⁷⁴

Slovník při popisování symptomů a vlivu tělesných neduhů na kvalitu spánku a chuť k jídlu je v případě vlastního nemocného těla bohatější a přesnější, („*spal jsem celou noc velmi špatně a neklidně*“, „*dnešní noci jsem od 11 do 3 hodin a od 4 do 6 hodin začal spát trochu lépe*“, „*dnešní noc jsem opět spal velmi neklidně*“).⁷⁵ Seeman v deníku posuzuje změny svého stavu („*Vedle kataru a horečky žaludku se nyní ohlásila silně konečně těž protivná podagra na pravé noze*“),⁷⁶ částečná zlepšení a jejich postup,⁷⁷ nebo naopak setrvalost nemoci („*Můj stav se vůbec nechce zlepšit*“, „*Můj stav pokračuje jak ve dne, tak v noci*“),⁷⁸ a též své pocity („*načež jsem pocítil trochu úlevy*“).⁷⁹ U sebe samého současně často zmiňuje bolesti a utrpení s nimi spojené: „*Večer na mne [22. 4. 1743] silně udeřila podagra a vrhla do postele. Kde jsem musel zůstat až do 2. května. Až do té doby mě obsluhoval v mých bolestech Josef Parzisko.*“⁸⁰

Přestože v případě svých vlastních neduhů eviduje bolest, činí tak velmi „civilním“, „komisním“ způsobem, jednoduše ji konstatuje, aniž by se pokoušel o její specifikaci. Právě „bolest“ ovšem představovala v raném novověku základní prvek zakoušení nemoci a základní prostředek, jak vůbec nemoc vnímat a vyjadřovat. Měnicí se intenzita bolesti, její příchod a průběh bývají elementárním prostředkem pro sdělení nemoci.⁸¹ Mnozí pacienti se snaží a jsou s to, jak dokládají tzv. *Patientenbriefe*, je podrobně popisovat, například prostřednictvím přirovnávání k běžným jevům z každodenního života (k bolesti způsobené přiložením žhavého železa, popálením ohněm nebo zbraněmi či náradím).⁸²

Popisy nepříjemných, a někdy i drastických bolestivých stavů Seeman nedoprovází jakýmkoli naříkáním, zoufáním nebo dokonce apely na Boží slitování a Boží vůli jakožto autoritu, z níž vše, včetně nemoci a tělesného utrpení, pochází. Seeman v textu neprosí

74 Tamtéž (16. – 24. 2. 1741).

75 Tamtéž (17. 4., 2. a 3. 5. 1741).

76 Tamtéž (21. 4. 1741).

77 „...*můj siný kašel a katar ještě stále pokračuje, proto jsem se celý den držel v teple v posteli. Bolesti v nose dnes opět trochu polevily, ale chuť k jídlu se ještě nechce dostavit. Taky řádný spánek ještě nepřichází.*“; „*Dnes se mé noze opět trochu ulehčilo.*“; „*Stav mé podagry se stále lepší.*“ Tamtéž (27. 4., 29. 4., 1. 5. 1741).

78 Tamtéž (19. 4. 1741, 24. 4. 1741).

79 Tamtéž (26. 4. 1741).

80 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (22. 4. 1743).

81 Gudrun PILLER, *Krankheit schreiben. Körper und Sprache im Selbstzeugnis von Margarethe E. Milow-Hudtwalcker (1748–1794)*, *Historische Anthropologie* 7, 1999, Heft 2, s. 212–235, zejm. s. 233–235.

82 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 43.

o slitování, nemodlí se, nevzývá Všemohoucího, nehledá smysl a vysvětlení utrpení v Boží prozřetelnosti, ba dokonce rezignuje i na krátké, floskulovité obraty (Bohu díky, chvála Bohu, s pomocí Boží apod.). Takové chápání bolestí, včetně imaginace utrpení na kříži a sebestylizace do postavy trpícího Krista, známe z deníků nebo korespondence, kdy je nemoc zpravidla interpretována v transcendentálním smyslu jako úradek Boží, Boží trest a zkouška a „řeč o Bohu je vsudy přítomná“.⁸³ A konečně, vnímání nemoci coby vůle Boží bylo natolik pevnou a samozřejmou součástí dobového způsobu jejího chápání, že rovněž heslo „Zdraví“ v Zedlerově lexikonu definuje zdraví jako „dar Boží“: „Že je zdraví opravdové dobro, plyne z toho, že vše, co máme na těle a duši, pochází od Boha. Zachováváme-li tedy tyto Boží dary v onom řádu, jak je Bůh dal, jsme zdraví, proto nás Boží vůle zavazuje pokládat zdraví za jeho zvláštní dar milosti, a snažit se ho všemi způsoby zachovat.“⁸⁴

Neznamená to ovšem, že by víra a zbožnost nevstupovaly do Seemanových zápisků. Naopak, zejména od konce třicátých let velmi pečlivě zaznamenává svou účast na bohoslužbách, vyslechnutá kázání, vykonané zpovědi a přijímání, ale také své členství ve zbožném bratrstvu Srdce Páně v Lysé nad Labem či účast na jeho procesích a pravidelných shromážděních. Víra měla, soudě dle frekvence a pestrosti zápisů, v Seemanově každodennosti své hluboké a důležité místo. Obě témata jsou však v zápiscích striktně oddělena a Seemanova zbožnost se v textové rovině neprolíná s popisem zakoušení nemoci a bolesti.

Tato pisatelská neangažovanost vynikne tehdy, dočteme-li se až k poslednímu dochovanému roku (1747) a sledujeme Seemanovo zoufalství nad patrně dobytčím morem, který postihl v podzimních měsících hospodářský dvůr v Šibicích. Poprvé 10. září hofmistr zaznamenal, že v Šibicích onemocněli opět dva volí, a popisuje opatření spočívající v separaci nemocných kusů a podávání „různé medicíny“. V následujících dnech hynuly další a další dojnice, volí a telata, což si Seeman s byrokratickou přesností, až pedanticky téměř denně zaznamenává. 19. října, po více než měsíci, již nechává ve svém diáři promluvit své holé zoufalství a volá k Bohu, aby z nich sňal toto utrpení: „Milý Bůh nechť se nad námi milostivě slituje. Nás opět k milosti povolá a zasloužené tresty od nás milostivě odvrátí.“⁸⁵ Hospodářská tragédie, která pokračovala i v následujících dnech (24. října si

83 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 49–54, zde s. 50; viz též T. KNOZ, „...S pomocí Boží dosti mírně se mám...“; Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002; J. ŠTĚPÁN, „Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství“, s. 85; Christoph LUMME, *Höllenfleisch und Heiligtum. Der menschliche Körper im Spiegel autobiographischer Texte des 16. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1996, s. 81–82.

84 Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 10, Halle – Leipzig 1735, sl. 1334–1335.

85 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (19. 10. 1747).

Seeman možná již poněkud apaticky poznamenal, že „*dosud nenastalo žádné zlepšení*“⁸⁶ a při níž na statku uhynulo několik desítek kusů hovězího dobytka, tak technokratického Seemana poprvé za celou dobu vedení jeho poznámek přiměla ke zpísemnění spontánního, zoufalého výkřiku, k obrácení očí k Nebesům a prosbám o Boží slitování.

Na závěr je nutno položit si otázku, proč mají zápisy právě tuto formu, do jaké míry je ovlivněna funkcí Seemanova deníku a současně sociální a kulturní podmíněností ve způsobu vnímání tělesnosti a zdraví, či do jaké míry způsob zachycování nemoci vypovídá zpětně o rozličných funkcích hofmistrových zápisků.

Je zřejmé, že odlišné kultury, společnosti, ale také například sociální, profesní nebo genderové skupiny v rámci téže společnosti mohou vykazovat odlišnou citlivost vůči bolesti a odlišnou schopnost nebo vůli ji artikulovat. Nižší, míněno zejména selské, venkovské vrstvy ještě dlouho do 20. století zachovávaly indolentní, rezervovaný postoj k nemoci a bolesti, charakteristický nízkou pozorností k nemoci a vysokou tolerancí vůči bolesti. Důvodem je skutečnost, že sociální pozice člověka v selském prostředí se odvíjí především od tělesné výkonnosti a schopnosti fyzicky pracovat. Deklasování „nemocných“ a jejich sociální vyčleňování vedlo k radikálnímu odmítání statusu nemocného, tedy práce neschopného člověka, návštěva lékaře nebo dokonce pobyt v nemocnici byl považován za cosi nevhodného, „zženštlého“.⁸⁷ Naopak vyšší citlivost vůči bolesti, včetně dramatických líčení tělesného utrpení, se kolem poloviny 18. století v souvislosti s módností nervových onemocnění a objevem senzibility stala důležitým distinktivním prvkem šlechtických a měšťanských vrstev.⁸⁸

Michael Stolberg zároveň dospěl na základě sebe-výpovědí pacientů v nejrůznějších typech ego-dokumentů k názoru, že tento strohý, na sdělování věcných informací orientovaný styl písemného popisu je vlastní mužům: Muži jsou dle něj v popisech nemocí daleko citově zdrženlivější než ženy, volí podstatně strážlivější tón a soustředí se na detailní, až pedantický výčet symptomů. Ženy naopak zdůrazňují své pocity, barvitě líčí nenesitelná utrpení v nemoci.⁸⁹ Rovněž Martin Dinges ve svých studiích zabývajících se zejména nemocným tělem vojáků v raném novověku formuloval přesvědčení, že jsou představiteli jakési mužské „*Schmerzkultur*“, k níž patří spíše zatajování fyzické bolesti. Například v analýze rozsáhlé autobiografie ruského důstojníka Andreje Bolotowa z roku

86 Tamtéž (24. 10. 1747).

87 Erhard CHVOJKA, „*Was für Schmerzen in den Gebeinen...*“ *Die Körperwahrnehmung als Maßstab der Altersempfindung im Lauf der Neuzeit*, Historische Anthropologie 5, 1997, s. 36–61.

88 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 47–49.

89 Tamtéž, s. 32, s. 42 nn.

1789 s překvapením konstatuje, že v celém textu se nenachází téměř žádné přímé vyjádření fyzické bolesti.⁹⁰

Zatímco dle Michaela Stolberga je obtížné zhodnotit, do jaké míry je tato zdrženlivost (rozdílný způsob jazykové prezentace nemoci) založena na skutečně odlišném zakoušení tělesnosti a nemocnosti u mužů, nebo zda rozdíl spočívá při písemné sebestylizaci ve snaze naplnit dobové představy o ideální maskulinitě, která se vyznačuje vysokou odolností vůči bolesti, mužností, statečností, chladnokrevností a udatností, podle Martina Dingese je právě způsob zacházení s nemocí klíčovým prostředkem distancování se od žen (zejména od matek) a prostředkem získávání ideální (vojenské) maskulinity.⁹¹

Ať tak, či onak, pouze sociálním nebo genderovým prizmatem bychom styl Seemanových zápisků vysvětlit nemohli. Domnívám se, že odpověď je nutno hledat jednak v žánru (úřední kalendářové zápisky), jednak se ptát na funkci poznámek o zdraví.

Rüdiger Schnell a další autoři dokládají, že charakter výpovědi o „těle“ je silně závislý na komunikační situaci: Na druhu textu, jeho funkci a dobově specifických zvyklostech o jeho podobě a způsobu jeho psaní.⁹² Aleš Stejskal ukázal na rozboru seriálově dochovaných deníků rožmberských úředníků ze 16. století, že podobné zápisky nevznikaly z individuálního rozhodnutí byrokrata, z jeho rozmaru či pro ukrácení dlouhé chvíle, ale základním impulsem pro jejich vznik byl pokyn vrchnosti. Ta za tímto účelem jednak svým úředníkům hromadně dodávala předtištěné kalendáře jako jednoduchou datační pomůcku, jednak je následně jako součást svého majetku vybírala a archivovala v centrálním archivu. Právě jejich povinné odevzdávání vrchnosti je podle něj klíčové při posouzení míry privátnosti: Kolekci kalendářů vzniklou na rožmberských panstvích v 16. století, přestože rovněž obsahují řadu informací o soukromí pisatele a jeho rodinném životě, tak nechápe jako osobní majetek úředníků, ale rutinní dokument vznikající v rámci služby, který „*byl nebo musel být zanechán v místě služby*“.⁹³ Lze se důvodně domnívat, že podobná motivace – přání a příkaz vrchnosti – stála na počátku kalendářových deníků záznamů Tobiáše Antonína Seemana. Ostatně jejich dochování v téměř kompletní řadě v knihovně vrchnosti by rovněž svědčilo o úředním, nikoli soukromém charakteru Seemanových poznámek. Nepřímým důkazem těchto spekulací může být též vyjádření samotného Františka Antonína Šporka v dopise Karlu Josefu Grossovi z 10. dubna 1727

90 M. DINGES, *Schmerzzerfahrung*, s. 57.

91 Tamtéž, s. 74.

92 Rüdiger SCHNELL (Hg.), *Text und Geschlecht. Mann und Frau in Eheschriften der frühen Neuzeit*, Frankfurt 1997, s. 25; Markus FAUSER, *Körperrepräsentation in der Frühen Neuzeit. Einleitung*, Wolfenbütteler-Barock Nachrichten 32,2005, Heft 1/2, s. 3–12.

93 Aleš STEJSKAL, *Deníky nebo úřednické zápisníky? Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby poslendích Rožmberků*, Archivum Trebonense 2002, s. 116–151, zde s. 120–121.

o tom, že se pro upamatování podívá do „svého kalendáře“.⁹⁴ Domnívám se, že se nejedná o další, zcela nedochovanou, badatelům neznámou, samotným Šporkem vedenou písemnost, nýbrž Seemanův autograf, který hrabě považoval za „svůj deník“, vzniklý z jeho příkazu. Již jen na úrovni pouhých spekulací pak můžeme přemýšlet o tom, zda tematická struktura Seemanových zápisků vycházela ze Šporkových instrukcí a zda měl hrabě ambice zasahovat redakčně do procesu psaní. Vzhledem k minimálnímu množství škrtnů a oprav v Seemanově rukopise snad lze retrospektivní zásahy Františka Antonína Šporka z našich úvah zcela vyloučit. Samotnou praxi sepisování záznamů patrně více nepoodhalíme, k tomu vlastní deníky nestačí a jiné prameny k dispozici nemáme. Jisté však zůstává, že vznik zápisků byl na počátku podmíněn primárně úředními zájmy pisatele a že deníky vznikaly minimálně se Šporkovým vědomím a možná pod jeho dohledem a taktovkou.

Funkce zápisků jako celku je nepochybná: Jednalo se o užitečnou pomůcku pro zapamatování důležitých událostí týkajících se výkonu úřadu každodennosti hraběte. V případě každoročních opisů celých souborů receptů, návodů na přípravu klystýrů nebo rozpisů užívání léčebných kúr je evidentní, že jejich cílem bylo vytvořit si jakýsi „domácí receptář“, praktickou pomůcku archivující užitečné rady v péči o zdraví. Lze se domnívat, že rovněž evidence tělesných neduhů a symptomů nemocí nebyla samoúčelným krácením času, nýbrž praktickou úřední pomůckou v Seemanově každodenní péči o hraběte.

V této době nebylo neobvyklé, že si sami pacienti vedli denní zápisky o svém stavu a ty pak používali jako pomůcku při osobní nebo písemné konzultaci zdravotního stavu s lékařem, která proběhla jednou za čas. Mnozí nemocní je s sebou k lékaři nosili, aby při ústním rozhovoru nezapomněli důležité informace. K sebezpozorování a vedení takových zápisků byli motivováni samotnými lékaři, aby byli schopni lépe, konkrétněji popsat časový průběh nemocí a obsáhleji charakterizovat konkrétní neduhy, které chorobu provázely. Výzkumy dopisů pacientů pak svědčí, jak již bylo řečeno, o poměrně vysoké schopnosti laiků formulovat systematicky a chronologicky své potíže a exaktně vyložit symptomy své nemoci tak, aby vzdálený lékař byl s to jen na základě popisu symptomů diagnostikovat a navrhnout vhodnou terapii.⁹⁵

Nesmíme zapomenout, že v 18. století je medicína stále ještě omezena v podstatě na „čtení viditelných symptomů“, na pozorování a pohmat. Teprve moderní metody rozboru tkání (počátky histologie spadají na přelom 18. a 19. století) a vizualizace vnitřnosti

94 Národní archiv Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, kopiář Šporkovy odeslané korespondence z let 1727–1729, s. 76–77: „...Meine gestrige beschäftigung in der frühe ist gewesen, aus meinem vorm jährigen calender die etwas druckwürdigerer begebenheiten heraus zu ziehen, womit ich auch bis zum ende aprilis fertig worden bin...“ Za upozornění a zprostředkování pramene děkuji Jiřímu Kubešovi.

95 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 22; TÝŽ, *Patientenbriefe*.

těla prosvícením rentgenem (počátky o sto let později), umožnily lékařům překročit hranici lidské kůže a využít k diagnostice pozorování „neviditelného“. Sledování tělesných symptomů v jejich komplexnosti a vývoji, ať už lékařem nebo pacientem, je proto ve zdravotnických příručkách 18. století stále ještě chápáno jako základ stanovení dobré diagnózy.⁹⁶ Lékaři byli do značné míry závislí na subjektivních popisech nemocných a museli se spolehnout na jejich vyprávění o potížích. Je příznačné, že dobový způsob popisů nemoci se nesoustředí na nalezení správného „označení“ pro nemoc, raněnovověcí pacienti nepřirážují název, nýbrž popisují síť vnějších symptomů, tak jak se projevují v rozličné době na rozličných místech těla (lokalizace bolesti, její intenzita, ne/schopnost volného pohybu, nechutenství, vliv na kvalitu spánku, sucho v ústech, nevolnost, malátnost, slabost, horečka, katar apod.) a tak jak ve své komplexitě mohou pomoci lékaři stanovit příčinu nemoci a formu léčby.⁹⁷

Domnívám se, že Seemanovy zápisky plnily právě tuto funkci: Mohly být zpětně využívány pro snadnější rekapitulaci vývoje zdravotního stavu, když měla proběhnout návštěva lékaře. František Antonín Špork, jak vyplývá z předchozího textu, neměl až do posledního roku svého života lékaře u sebe, nýbrž si pro ně nechal v případě potřeby (do Hradce Králové, ale častěji do Prahy) posílat, nebo využíval svých občasných pobytů v metropoli k jejich návštěvě. Z deníků vyplývá, že osobní kontakt s lékařem probíhal relativně zřídka a že svůj zdravotní stav konzultoval hrabě s doktorem Gelhaußenem, profesorem lékařství na pražské univerzitě, s doktorem Czaskem z Hradce Králové, s doktorem Kniehbandelem či s milosrdnými bratry Leem a Maurusem z pražského konventu. Mimo tyto kontakty s profesionály o něj na jeho sídlech na Kuksu či na Lysé pečovali dle instrukcí lékařů a ranhojičů právě Seeman s komorníkem,⁹⁸ a to i v době, kdy již trpěl chronickými potížemi, jejichž projevy se táhly řadu týdnů a nemohlo být v silách nemoc-

96 Například *Gesundheitskatechismus für das Landvolck und den gemeinen Mann* od Andream Adama Senffta, vydaný roku 1788 v Mnichově, obsahuje kapitolu „Zeichenlehre“, v níž autor popisuje důležitost pozorování symptomů, protože z něj lze poznat jak nemoc, tak její příští vývoj: „Die Krankheit liegt tief, ich kann sie mit den Augen nicht sehen, ich muss also auf die Zufälle acht haben. Es ist aber nicht genug, dass ich eins und das andere Zeichen untersuche, ich muss sie alle zu Rath ziehen.“ Viz G. PILLER, *Private Körper*, s. 222.

97 Tamtéž, s. 204–225.

98 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (12. 11. 1735): „Ráno bratr Leo Jeho Excelenci naposledy převázal, komorníkovi všechno ukázal a instruoval jej, jak si má počínat v budoucnu v převazování, příkládání olova a pokládání náplastí. Načež bratr Leo trochu posnídal a opět odjel do Prahy.“ V případě „olova“ se jednalo o olovnatou náplast (německy Einfaches Bleipflaster, latinská synonyma Emplastrum plumbi simplex, Emplastrum diachylon sipmplex, Emplastrum litharghyri simplex), jejímž základem je oxid olovnatý a nějaký olej nebo tuk. Náplast je v podstatě olovnatým mýdlem, které mělo pramálo společného s dnešními náplastmi na rány, bylo tuhé, mírně lepivé, lnoucí ke kůži, při tělesné teplotě pak měkké a plasticky deformovatelné. Příkládaly se přímo na postižené místo. Za detailní informace jsem vděčna Janu Babicovi.

ného ani jeho ošetřovatelů zapamatovat si frekvenci určitých potíží či jejich časový průběh.

Forma Seemanových zápisků a zejména výběr jím uváděných informací mohl být tedy prestrukturován (předurčen) užitnou funkcí typu textu a současně očekáváním Šporkových lékařů. Mezi jimi poptávanými informacemi byly především rozličné symptomy, projevy nemocí, jejich přesné určení na těle a jejich časový průběh. Naopak emoce, provázající tělesné utrpení, či religiózní ukotvení strádajícího nemocného těla nepatřily do katalogu medicínsky využitelných informací, a proto se s ohledem na omezený prostor daný stránkami předtištěného deníku musely jevit jako nadbytečné. Muster, vyzkoušený a ověřený v posledních letech Šporkova života, pak Seeman praktikuje i v případě sebe-pozorování o deset let později, ovšem s tím rozdílem, že na vlastním těle dokáže vyjádřit daleko bohatější škálu symptomů nemoci.

Zusammenfassung

Der kranke Körper in den Tagebüchern Tobias Anton Seemans

Die Tagebuchaufzeichnungen Tobias Anton Seemans, des Hofmeisters des Grafen Franz Anton Sporck und seines Schwiegersohns Franz Karl Swéerts-Sporck, welche mit kleinen Unterbrechungen für die Jahre 1726–1747 erhalten geblieben sind, enthalten u. a. Aufzeichnungen über Krankheiten der Herren und des Schreibers selbst sowie über Heilanwendungen.

Die Analyse der Häufigkeit und des qualitativen Charakters von Seemans Eintragungen konzentriert sich auf die Art und Weise der Beschreibung der Gebrechen, darauf, welcher Art die Informationen sind, die er über jene aufzeichnet, welchen Wortschatzes er sich bedient, ob und wie er das Erleben des Kranken reflektiert, dessen subjektive Gefühle, und selbstverständlich, wie er die subjektiven Erfahrungen mit der Krankheit sowie die Selbstbeobachtungen beschreibt.

Die genaue und sachliche Erfassung körperlicher Gebrechen und der Krankheitssymptome diente offenbar als praktisches amtliches Hilfsmittel, das der Patient bei einer persönlichen oder schriftlichen

ärztlichen Konsultation seines Gesundheitszustandes verwenden konnte. Diese verliefen von Zeit zu Zeit schriftlich oder persönlich durchgeführt, bei Besuchen des Grafen oder des Schreibers in Prag oder bei eher seltenen Arztbesuchen am Krankenbett. Angesichts dessen, dass die Medizin zur damaligen Zeit vor allem auf das Lesen sichtbarer Symptome, auf Beobachtungen und Abtasten angewiesen war, war es für die Feststellung einer Diagnose und die Heilung zweckdienlich, wenn der Kranke in der Lage war, seine Beschwerden und Krankheitssymptome in der Retrospektive detailliert, systematisch und chronologisch auf eine solche Art zu beschreiben, die es dem entfernten Arzt ermöglichte, eine Diagnose zu stellen und eine geeignete Heilmethode vorzuschlagen. Es ist also möglich, dass die Form von Seemans Aufzeichnungen sowie insbesondere die Auswahl der von ihm angeführten Informationen durch die Nutzfunktion des Textes und gleichzeitig durch Anweisungen von Sporcks Ärzten vorstrukturiert waren.